

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

бо я женчик маленький,
в мене серпик тупенький.
До кінця, женчики, до кінця,
до межі, женчики, до межі,
уже ж ваші пиріжечки у діжі!
До краю, женчики, до краю –
я коровай вам покраю.

Учитель: Ось цим щедрим місяцем закінчується літо. У народі кажуть: «Серпень – вінок літа».

Закінчує урок учитель, який пропонує дітям скласти вдома розповідь про одне із свят літа та проілюструвати її малюнком.

Ми розповіли про урок, на якому інтегрується зміст двох предметів (читання, народознавства) навколо однієї теми. Враховуючи, що це вступний урок до теми, багато уваги приділено емоційному, образному сприйманню матеріалу. На уроці поєднувалися різні види діяльності: учні читали, слухали розповідь, співали, танцювали. Усе що захоплювало, загострювало їхню увагу, пов'язувало сучасне з минулим, розкривало перед ними дивний світ народного життя.

Отже, діагностика готовності вчителів до здійснення інтеграції змісту навчання та аналіз здобутків учителів з питання впровадження в навчально-виховний процес уроків інтегрованого змісту засвідчили, що досвід проведення інтегрованих уроків на сьогодні є, хоча й невеликий. Практика переконливо доводить, що якщо такі уроки змістовні, цілеспрямовані, то вносять у звичайний хід шкільного життя новизну, певною мірою знімають суворі кордони предметного викладання і допомагають дітям емоційно і системно сприйняти деякі поняття, явища.

6.3. Дидактичні особливості інтегрованих уроків

Інтегровані уроки відрізняються від традиційних тим, що об'єднують знання з різних навчальних предметів, тем навколо однієї проблеми з метою інформаційного та емоційного збагачення, сприймання, мислення, почуттів учня. Такий урок забезпечує формування в школярів цілісної картини світу,

здатності сприймати предмети і явища різнобічно, системно, емоційно, сприяє поглибленню та розширенню знань учнів, діапазону їхнього практичного застосування [12, с. 10].

Основними *ознаками* інтегрованого уроку є:

1) чітке визначення мети й доцільності інтегрування змісту навчання або способів пізнавальної діяльності учнів;

2) наукова вмотивованість відбору навчального матеріалу для інтегрування;

3) розробка структури з виваженим співвідношенням і органічним поєднанням компонентів уроку, що синтезуються в єдине неподільне ціле, а не механічно, в електичній формі співіснують без взаємозв'язку та взаємодоповненості;

4) добір відповідно спрямованих педагогічних технологій проведення таких занять [3, с. 5].

У науковій літературі існує кілька класифікацій інтегрованих уроків. Їх, подібно до традиційних, класифікують передусім за такими ознаками [4, с. 152–153]:

I. За дидактичною метою:

- 1) уроки засвоєння нових знань;
- 2) уроки формування практичних умінь і навичок;
- 3) уроки узагальнення і систематизації знань;
- 4) контрольні уроки.

II. За етапами навчальної діяльності:

- 1) вступні уроки;
- 2) уроки первинного ознайомлення з матеріалом;
- 3) уроки формування понять, вивчення законів і правил;
- 4) уроки застосування знань на практиці;
- 5) уроки формування практичних умінь і навичок;
- 6) уроки повторення й узагальнення матеріалу.

Вивчаючи технологію (структуру) кожного типу уроку, вчитель має враховувати тему і зміст предметів, які інтегруються на одному уроці, найдоцільніші методичні засоби і прийоми, конкретні умови, в яких проводитиметься урок, рівень підготовки учнів. При цьому *майже в усіх типах інтегрованих уроків наявні такі структурні елементи*: вступна частина, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу, повідомлення домашнього завдання, закріплення уроку.

Вступні інтегровані уроки передбачають повідомлення учням теми, мети і завдань уроку, мотивацію навчання школярів, сприймання й усвідомлення учнями практичного матеріалу.

Інтегровані уроки первинного ознайомлення з матеріалом включають, переважно, сприймання й усвідомлення учнями практичного матеріалу, осмислення зв'язків і залежностей між елементами виучуваного.

Інтегровані уроки формування понять передбачають вивчення нового матеріалу, виведення законів і правил, тобто осмислення всього вивченого на основі формування понять.

На *інтегрованих уроках формування практичних умінь і навичок* головна увага звертається на виконання вправ під час вивчення нового матеріалу (вступні мотиваційні та пізнавальні вправи), первинне застосування нових знань (пробні вправи); самостійні застосування учнями знань у стандартних ситуаціях (тренувальні вправи за зразком, інструкцією, завданням), творче перенесення знань і навичок у нові ситуації (творчі вправи).

На *інтегрованих уроках застосування знань на практиці* передбачається осмислення змісту, послідовності застосування способів виконання дій, самостійне виконання учнями завдань під контролем і з допомогою вчителя; звіт учнів про роботу й теоретичне обґрунтування отриманих результатів.

На *інтегрованих уроках повторення й узагальнення матеріалу* найбільша кількість часу відводилась на відтворення та узагальнення понять і

засвоєння відповідної їм системи знань; узагальнення та систематизацію основних теоретичних положень і відповідних ідей науки.

Інтегровані уроки можуть поділятися *залежно від навчальних предметів, що інтегруються*.

О. Савченко зазначає, що «аналіз чинних програм для початкової школи та вивчення досвіду вчителів, які застосовують уроки інтегрованого змісту, свідчать про широкі можливості для інтеграції матеріалу з окремих предметів» [25, с. 89–90].

Інтегровані уроки можуть поділятися також залежно від:

1) визначення мети уроку:

- урок з автономними цілями;
- урок з домінуючими та супровідними цілями;

2) місця проведення уроку:

- уроки, що проводяться у класній кімнаті;
- поза класом: урок у залі, музеї, на виставці; урок творчості серед природи;
- комплексна форма (класна у поєднанні з позакласною);

3) тривалості уроку:

- академічний урок;
- спарений (два-три 45- чи 30-хвилинних уроки);

4) кількості інтегрованих уроків:

- подвоєні (інтегрування змісту двох навчальних предметів);
- потроєні (інтегрування змісту трьох навчальних предметів) [22, с. 11].

Отже, можливості для інтеграції змісту навчання в початкових класах досить широкі.

Водночас О. Савченко вважає, що не може бути однозначної відповіді на питання щодо кількості уроків інтегрованого змісту [25, с. 92]. Це залежить від уміння вчителя провести інтегрований урок так, щоб не було перевантаження дітей враженнями, щоб він був не мозаїкою окремих картин, а єдиним, цілісним утворенням. Для цього треба завчасно, хоч на півріччя, проаналізувати

календарне планування і відібрати ті питання з програми, які близькі за змістом або метою використання. Адже до проведення інтегрованих уроків треба готуватись не лише вчителіві, а й учням.

Відмінність інтегрованого уроку від традиційного саме в тому, що предметом вивчення (аналізу) на такому уроці є багатопланові об'єкти, інформація про сутність яких міститься в різних навчальних дисциплінах; широка палітра використання міжпредметних зв'язків при різнобічному розгляді однопланових об'єктів; своєрідна структура, методи, прийоми і засоби, які сприяють його організації та реалізації поставлених цілей.

І. Большакова [3] називає деякі міфи щодо розуміння сутності й методики проведення інтегрованих уроків, розвінчання яких сприймається, як **вимоги до інтеграції змісту навчання**.

Міф 1. *Урок природознавства, на якому учні порахували зайчиків (математика), є інтегрованим.*

Аналіз уроків учителів-практиків свідчить, що типовою проблемою створення уроків, які називаються «інтегрованими», на жаль, є механічне поєднання штучно створених блоків навчального матеріалу, який не містить справжнього «інтегруючого поля». Як правило, основним є принцип «головне в уроці щось поєднати з різних навчальних дисциплін». Досвідчений учитель розуміє, що на інтегрованому уроці важливим є не механічне злиття інформації взаємодіючих дисциплін чи домінування певного навчального предмета з вкрапленнями несуттєвих для розкриття теми відомостей з інших навчальних дисциплін, а **цілісна системна нелінійна структура**, доцільний підхід до добору, способів презентації учням спільних для низки навчальних предметів понять, фактів, явищ тощо, об'єднаних навколо центральної ідеї уроку.

Міф 2. *В інтегрованому уроці мають бути виділені окремі блоки для розгляду інформації з різних навчальних дисциплін.*

На інтегрованому уроці відбувається **синтезування знань із різних навчальних предметів**, учні включаються в інтегровану діяльність, тому розчленовування уроку на окремі інформаційні блоки недоцільне. Блочна

система характерна для комплексних чи бінарних уроків. Досвідчений учитель готує інтегрований урок як цілісний, без розмежовування на певні структурні блоки із залученням навчального матеріалу окремих навчальних предметів.

Міф 3. *Інтегрований урок – це весело і незвичайно.*

Не обов'язково інтегрований урок має проводитися в нетрадиційній манері. Його структура може бути цілком традиційною, відрізнятися такий урок може лише змістовим наповненням чи добіркою завдань міжпредметного характеру. Хоч існує велике **розмаїття нетрадиційних способів проведення інтегрованих уроків.**

Інтегровані уроки можуть бути проведені у вигляді **гри** (наприклад, **урок-ділова гра** «Олімпійські ігри», на якому інтегрується зміст навчального матеріалу з предметів: фізична культура, основи здоров'я, читання, українська мова), **урок-рольова гра** «Садівники та городники» (предмети: природознавство, читання, художня праця або малювання), **урок-дослідження** (на уроці досліджується та зіставляється інформація з різних джерел: історичні документи, літературні твори, географічні карти, таблиці, схеми, картини, ілюстрації; або, вивчаючи літературний твір на історичній основі, вчитель залучає архівні документи для того, щоб діти відчували епоху, коли було написано твір та краще зрозуміли події, які описуються у ньому; предмети: читання, суспільствознавство, українська мова, природознавство); **урок-розв'язання проблемної ситуації** (наприклад, екологічної тематики); **урок-роздум** (інтегрується навчальний матеріал із природознавства, читання, основ здоров'я: «Навіщо людині серце?»); **урок-дискусія** (інтеграція предметів: природознавство, читання. Тема «Чи добре тваринам у зоопарку живеться?»); **урок-портрет** (наприклад, урок позакласного читання, розвитку мовлення, образотворчого мистецтва «Дивовижний світ Катерини Білокур»); **урок-конференція** (інтеграція предметів: математика, українська мова, читання: «Геометричні фігури навколо нас»). Досвідчений учитель проводить і «традиційні» інтегровані уроки, і «нестандартні», розуміючи їхні особливості та враховуючи це.

Прикладом «нестандартного уроку» може бути **урок-подорож** до казкової країни «Носарія» (або тематичний день). Весела мандрівка незвичайною країною відбувається за допомогою карти у формі великого носа. Учні знайомляться з тваринами, у яких ніс є особливим (у слона – хобот, у пелікана – дзьоб-мішок, у дятла – ніс-молоток, у комара – тоненький хобіток, як шприц тощо), і з'ясовують, що на формування носа кожної тварини вплинув спосіб її життя. Прочитали уривки з казок, де зустрічаються герої з дивними носами (Карлик Ніс із казки Вільгельма Гауфа, Піноккіо Карло Колоді тощо).

Зустрівшись з веселим Піноккіо, вчать фразеологічні звороти, в яких зустрічається слово *ніс*: *сунути носа в чужі горшки* (втручатися в чужі справи), *задирати ніс* (зазнаватися, бути чванливим), *утерти ніс* (продемонструвати комусь власну перевагу); *зарубати собі на носі* (надовго запам'ятати); *крутити носом* (вибирати щось, шукаючи недоліки); *музикати під ніс* (дуже тихо щось вимовляти); *не бачити далі свого носа* (не вміти передбачати події; бути недалекоглядним); *водити за ніс* (обдурювати когось, щось приховувати); *клювати носом* (дрімати; засинати сидячи); *лишитися з носом* (зазнати невдачі, неприємності) тощо. З'ясовують, чому саме поняття *ніс* стало частиною цих фразеологізмів, які особливості були підмічені людьми у процесі їх творення. Молодші школярі розглядали ніс як орган нюху, знайомилися з його функціями: дихальною, захисною, як резонатора; вчилися доглядати за носовою порожниною, правильно нюхати; дізнавались, які хвороби і як впливають на ніс; обговорювали, що трапиться, якщо у людини не буде носа. Наприкінці уроку діти виготовили ніс способом оригамі.

Міф 4. *До інтегрованого уроку учнів потрібно ретельно готувати.*

Інтегрований урок – це не святковий ранок, не шкільна театральна вистава, не демонстрація завчених правил перед поважною аудиторією. На таких уроках учитель, організовуючи цілісний навчально-творчий процес, прагне насамперед до **взаємопроникнення навчального матеріалу** з двох або більше навчальних дисциплін, об'єднуючи їх в єдине ціле на основі спільного підходу. Підготовка учнів до такого уроку така сама, як і до інших уроків.

Відмінність полягає лише у тому, що ця підготовка здійснюється не тільки на уроках з однієї дисципліни, а й на уроках з інших навчальних предметів. Досвідчений учитель готується до інтегрованого уроку в процесі викладання всіх навчальних дисциплін, знаючи, що спеціальної підготовки учнів потребують лише презентаційні форми уроку: доповідь, повідомлення, презентація проєкту тощо [3, с. 11–12].

Отже, проблема реалізації міжпредметної інтеграції змісту навчання шляхом проведення інтегрованих уроків важлива й актуальна як для теорії, так і для практики початкової школи. Розуміння педагогами сутності проблеми та вміння знаходити шляхи її вирішення є новою сходинкою до підвищення рівня якості освіти молодших школярів.

6.4. Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення

Підготовка до інтегрованих уроків передбачає такі етапи:

- 1) аналіз семестрового чи річного календарного планування;
- 2) зіставлення матеріалу різних предметів для виділення тем, близьких за змістом або метою використання;
- 3) визначення завдань уроку;
- 4) конструювання уроку [22, с. 11].

О. Кондратюк вважає найбільш відповідальним етапом підготовки інтегрованого заняття визначення завдань уроку. З огляду на це, справедливим буде виділення навчальної, розвивальної та виховної мети окремо для кожного з предметів, що інтегруються [22, с. 11].

У фаховій літературі останніх років можна знайти багато розробок інтегрованих уроків. Їх вивчення дозволило О. Савченко зробити висновок про наявність певної *структури* у таких уроків [24, с. 17, 21, 62].

Перший етап проведення інтегрованого уроку – організаційний.

Другий – ознайомлення з темою та метою.

На *третьому етапі* під час актуалізації опорних знань учнів важливою є вступна бесіда, характерна особливість якої – актуалізація знань з усіх